

Геоміфологія — міждисциплінарна галузь, що поєднує підходи геології, геоморфології, палеонтології, історії та фольклористики до інтерпретації міфу з метою реконструкції природних процесів, відображених у традиційних міфологічних наративах.

Загальна характеристика

Сформувалася на початку 1970-х, завдяки працям американської геологині Д. Віталіано (1916–2008; США).

Центральним завданням геоміфології є виявлення раціонального ядра у фантастичних оповідях. Такі тексти передавалися усно протягом поколінь. Вони зберегли в символічній формі пам'ять про реальні геологічні явища — землетруси, вулканічну діяльність та ерозійні процеси. Також міфи часто фіксують факти знахідок викопних решток.

Методологічно геоміфологія спирається на зіставлення текстів міфів із даними сучасних природничих наук. Такий підхід дозволяє інтерпретувати міф не лише як культурний феномен. Він розглядається як своєрідний архів природної історії. У ньому закодовано спостереження давніх спільнот за довкіллям. Особливого значення набуває аналіз топографічних і геологічних особливостей місцевостей. Саме вони часто стають підґрунтям для формування міфологічних образів і сюжетів.

Геоміфологія відкриває перспективу нового прочитання міфів як джерела емпіричних знань про природне середовище минулого. Вона демонструє, що традиційні уявлення не є винятково плодом уяви. Такі сюжети часто відображають спроби давніх людей осмислити складні геологічні процеси доступними їм символічними засобами. Геоміфологічний підхід не лише збагачує розуміння культурної спадщини, а й сприяє інтеграції гуманітарних і природничих наук.

Показовим прикладом геоміфу є Вежа Диявола (англ. Devils Tower) — базальтова монолітна скеля вулканічного походження, розташована у штаті Вайомінг, США. Об'єкт відомий своєю характерною колонарною структурою. Згідно з легендами корінних народів Північної Америки, вертикальні борозни на її поверхні є слідами пазурів велетенського ведмеда. За сюжетом, звір намагався дістати дівчат, що врятувалися на вершині. З геологічного погляду ці форми рельєфу є результатом охолодження магматичної породи та формування базальтових колон. Цей приклад ілюструє трансформацію реального природного явища на міфологічний образ.

Іншим класичним прикладом є Дорога Гігантів (ірл. Clochán na bhFómharach, англ. Giant's Causeway) — геологічна формація на північно-західному узбережжі Північної Ірландії, унікальний комплекс базальтових колон. У кельтській традиції він інтерпретується як залишки дороги, збудованої велетнями для переходу між Ірландією та Шотландією.

З наукової точки зору, ця структура сформувалася внаслідок давньої вулканічної активності. Подальше охолодження лави спричинило утворення характерних шестикутних колон.

Одним із наймасштабніших об'єктів дослідження галузі є міфи про Всесвітній потоп. Дослідники пов'язують ці сюжети з катаклізмами кінця останнього зледеніння. Зокрема, висувається гіпотеза про прорив середземноморських вод

у Чорне море приблизно 7,5 тис. років тому. Це спричинило раптове затоплення величезних територій і закарбувалося в пам'яті багатьох народів як «потоп». Подібним чином інтерпретують міф про Атлантиду, описаний Платоном у 4 ст. до н. е. Його часто розглядають через призму мінойського виверження на острові Тера (Санторіні). Ця подія відбулася в 17 або 16 ст. до н. е. Вона супроводжувалася потужним цунамі, що призвело до занепаду Мінойської цивілізації. Таким чином, оповідь про загибель острова-держави має реальне геологічне підґрунтя.

Геоміфологія також пояснює походження міфічних істот через знахідки скам'янілостей. Наприклад, античні образи грифонів могли виникнути після виявлення скелетів протоцератопсів у пустелі Гобі. Водночас витoki легенд про драконів часто пов'язують із знахідками решток динозаврів або плейстоценової мегафауни. Давні люди інтерпретували ці кістки як докази існування велетенських чудовиськ.

Геоміфологія відкриває перспективу нового прочитання міфів як джерела емпіричних знань про минуле. Вона демонструє, що традиційні уявлення часто відображають спроби осмислити складні геологічні процеси. Такий підхід не лише збагачує розуміння культурної спадщини, а й сприяє інтеграції гуманітарних і природничих наук.

Україніка

В українському культурному просторі геоміфологічні мотиви також представлені виразно. Проте вони рідше систематизовані в межах окремої наукової традиції. Усна народна творчість та топонімічні перекази зберігають свідчення про спроби осмислення природних явищ через міфологічні образи. Це цілком відповідає підходам геоміфології.

Одним із найпоказовіших прикладів є каньйон річки Смотрич у м. Кам'янці-Подільському. У народних переказах його виникнення часто пояснюється діями надприродних сил або карою за людські гріхи. За однією з легенд, річка раптово змінила русло внаслідок божественного втручання. З геоморфологічного погляду, каньйон є результатом тривалих ерозійних процесів. Вони відбувалися протягом тисяч років у товщі вапняків Подільської височини.

Іншим прикладом є Скелі Довбуша — унікальний скельний комплекс у Карпатах. Згідно з легендами, ці скелі пов'язані з діяльністю опришка О. Довбуша. Вважалося, що він використовував їх як сховище скарбів або фортецю. У геологічному розумінні ці утворення є результатом вивітрювання пісковиків та тектонічних процесів. Однак їх незвичайні форми сприяли виникненню міфологізованих інтерпретацій.

Також варто згадати Кам'яну Могилу поблизу м. Мелітополя. Це ізольований масив пісковика, який у давніх культурах сприймався як священне місце, створене надприродними істотами. Геологічно це залишок обмілини Сарматського моря, що існувало мільйони років тому.

Дністровський каньйон — один із найбільших у Європі. У місцевих легендах його поява пов'язується з гігантськими силами природи або діями міфічних істот, що «розкололи» землю. Насправді ж він сформувався внаслідок глибокої річкової ерозії та тектонічних підняття території. Цікавий приклад

геоміфологічної інтерпретації пов'язаний із г. Говерлою — найвищою вершиною Українських Карпат. У фольклорі вона постає як сакральне місце або результат діяльності велетнів. Геологічно гора є частиною складчастої системи Карпат. Вона сформувалася внаслідок альпійського горотворення.

Не менш показовими є легенди про Олешківські піски — найбільший піщаний масив Європи. У народній уяві їх поява пояснювалася як наслідок прокляття або катастрофічних подій. Натомість наукові дослідження вказують на антропогенний вплив, зокрема надмірний випас худоби. Також значну роль відіграли природні еолові процеси.

Геоміфологія Криму вирізняється особливим багатством через складну тектонічну історію півострова. Яскравим прикладом є г. Аю-Даг (Ведмідь-гора), яку легенди описують як велетенського ведмеда, що скам'янів під час спроби випити море. З геологічного погляду це лаколіт — невдалий вулкан, де магма не прорвалася на поверхню, а застигла у формі купола.

Іншим значущим об'єктом є згаслий вулкан Кара-Даг. Його химерні скелі, як-от Золоті Ворота або Скеля-Сфінкс, породили численні перекази про морських зміїв та підземних духів. Наукові дані пояснюють ці форми вибірково вивітрянням вулканічних порід юрського періоду. Також варті уваги численні печери Криму та карстові провалля на плато (яйлах). У народній уяві вони часто поставали як входи до підземного царства. Насправді ж ці порожнини виникли внаслідок розчинення вапняків природними водами протягом мільйонів років.

Геоміфологія Чорного моря базується на одній із найбільш обговорюваних наукових гіпотез. Вона пов'язує виникнення водойми з масштабною природною катастрофою. За античними міфами, море утворилося через гнів богів або прорив суші велетнями. Однак сучасні геологи висунули теорію т. з. Чорноморського потопу.

Згідно з цією гіпотезою, приблизно 7,5 тис. років тому стався прорив вод Середземного моря через Босфор. Це відбулося внаслідок танення льодовиків і підняття рівня Світового океану. Вода заповнила гігантську низовину за лічені місяці. Така подія докорінно змінила ландшафт і могла стати реальним підґрунтям для численних легенд про «велику воду» та Всесвітній потоп. Також специфічна особливість моря — наявність сірководневого шару породила міфи про його «мертву» глибину та підводних чудовиськ.

Значення

Геоміфологія постає не лише як інструмент дешифрування давніх текстів, а й як важливий місток між природничими та гуманітарними науками. Вона доводить, що міф часто є не просто вигадкою, а формою колективної пам'яті про реальні геологічні та кліматичні зміни. Застосування геоміфологічного підходу дозволяє реконструювати природні катастрофи минулого, пояснити походження міфічних істот через знахідки решток мегафауни, зрозуміти логіку формування сакральних ландшафтів. У підсумку геоміфологія повертає міфу статус цінного історичного архіву, допомагає сучасній науці краще зрозуміти історію планети та способи її відображення у свідомості людини.

Література

Johnson V. E. The Persistence of Geographic Myth in a Convergent Media Era // *Journal of Popular Film and Television*. 2010. Vol. 38. Is. 2. P. 58–65.

Segal R.A. *Myth Analyzed*. London : Routledge, 2022. 224 p.

Клімчук О. Геоміфологія як стратегія ідеологічної війни: російський наратив у культурному полі України // *Філософська думка*. 2023. № 3. С. 132–149.